

BALOGH MAGDOLNA (ed.): Választások és kényszerek. Zsidó önkép és közösségtudat Közép-Európában (Irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányok)
 Budapest: Reciti, 2015. ISBN 978-615-5478-20-8. Dostupné aj online: <http://reciti.hu/2015/3407>

Už samotný názov konferenčného zborníka *Választások és kényszerek. Zsidó önkép és közösségtudat Közép-Európában (Irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányok)* (Volby a nutnosti. Sebazobrazovanie a spoločenské vedomie židovstva v strednej Európe: Literatúra a kultúrne štúdiá) hýri rozporuplnými pojmami ako *stredná Európa*, *židovské*, ktoré sa po otvorení kultúrnovedno-literárneho diskurzu stali odolnejšími voči rôznym definíciám. V dôsledku odstránenia hraníc však práve tieto „medzi“-územia vzbudzujú pozornosť výskumu humanitných disciplín. Recenzovaný zborník, ktorý obsahuje príspevky z konferencie *Židovské literatúry v strednej Európe* (Budapešť 22. – 23. novembra 2011), kladie otázku, čo je, aká je židovská literatúra písaná v národných jazykoch strednej Európy, ktorí autori a diela sem patria a aké sú jej charakteristické črty. Prostorekšie: Čo *židovské* je v *našich* literatúrach?

Konferencia a publikácia boli súčasťou bilaterálneho projektu Ústavu svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied a Literárnovedného ústavu Maďarskej akadémie vied. Mantinely objektu výskumu sú tvorené geokultúrnym priestorom štátov V4 čiže národným/národnostným jazykom týchto krajín. Ide teda o židovskú literatúru písanú nežidovskými jazykmi (t. j. nie v hebrejčine, jidiš, ladino atď., ale maďarsky, slovensky, česky a poľsky).

Podľa očakávania príspevky v zborníku neponúkajú jednoznačnú odpoveď na otázku, ktorá je uvedená aj v jeho pracovnom titule: *Existujú stredoeurópske židovské literatúry?* Definovať, čo je židovské, v našom prípade v literatúre, by okrem ťažkostí so zložitými sociokultúrnymi okolnosťami pripomínalo obdobie, keď bolo definovanie a spisovanie toho, čo je židovské, predzvestou apokalypsy. Vďaka heterogenite a súhre pohľadov,

ktoré príspevky vytvárajú, môžeme čitateľsky zmapovať isté teritória z tohto „medzi“-územia. Ako v *Predslove* píše Tamás Berkes: „Nechceme ponúknuť riešenie otázky, či existuje akási stredoeurópska ‚židovská‘ literatúra (...). Štúdie rozdielne vo svojej terminológii a formuláciách sa pohybujú v labyrinte, ktorého priestor vytvorili identifikačné predstavy predchádzajúceho pol druhu storočia. Skôr než archeológiu estetickéj skúsenosti patriacej k témam jeho diel, hľadajú spoločenské referencie významu slova ‚židovské‘.“ (9)

Predslov aj príspevok Andrása Veresa stručne a kriticky sumarizujú literárnovedný diskurz o židovsko-maďarskej literatúre niekoľkých posledných desaťročí, čím sa do neho aktívne zapájajú. Pri takej vedomej diskurzívnej snahe však chýba odkaz na dve relevantné monografie Jánosa Kőbányaiho: *A magyar zsidó irodalom története* (Dejiny maďarsko-židovskej literatúry, 2012), ktoré sú monumentálne nielen z hľadiska rozsahu, ale aj použitého kultúrnohistorického aparátu. V knihe *Szétszálazás és újrászövés* (Rozpletie a znovuzapletanie, 2014) Kőbányai analyzuje práve rozvrstvenie židovských a nežidovských kultúrnych priestorov v dejinách (židovsko-)maďarskej literatúry a namiesto zdržanlivosti a okolkov, ktoré boli pre daný diskurz mnohokrát príznačné, ponúka presnú, ale dostatočne flexibilnú typológiu. Okrem odkazu v štúdiu Judit Görözdí však zostali dve spomínané Kőbányaiho monografie, ktoré síce vyšli po konferencii, ale pred publikovaním zborníka, nepovšimnuté.

Zoradenie príspevkov do dvoch hlavných okruhov (*I. Zblíženia* a *II. Portréty*) ponúka vďaka intratextuálnym prepojeniam rôzne stratégie čítania zborníka. Prvá časť mapuje dejiny literárnej kultúry židovských literatúr stredoeurópskych národov z hľadiska dobových diskurzov, politických a sociologických

javov, sebareprezentácie a otázok identity. Už spomínaný András Veres vo svojej štúdií sleduje rolu židovských autorov vo vývine modernej maďarskej literatúry a spôsob, ako židovskí i nežidovskí autori tento fenomén reflektovali, čím vlastne vytvára alternatívne čítanie literárnej histórie, prerozprávava ju zo židovského aspektu. Ágnes Széchényi v príspevku *Az asszimiláció kérdései a dualizmus (1867–1918) korában a magyar irodalom tükrében* (Otázky asimilácie v období dualizmu /1867 – 1918/ v zrkadle maďarskej literatúry) analyzuje literárno-sociologický fenomén asimilácie na základe verejného diskurzu, národnej a národnostnej politiky, naratívov o identitách či karikatúr v dobovej tlači.

Štúdia Adama Bžocha už v titule kladie otázku, či má zmysel hovoriť o slovenskej židovskej literatúre. Autor vychádza zo štúdie Viliama Marčoka *Židovskí spisovatelia v slovenskej literatúre* (Slovenské pohľady 1998), ktorá, ako sa ukáže, nemôže slúžiť ako východisko seriózneho, vedecky podloženého diskurzu. Štúdia *Židovské motívy v slovenskej literatúre* (SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2003) s podobným zámerom, na ktorú sa však Bžoch neodvoláva, pochádza z pera Pavla Mešťana. Tá sa napriek metodologickým nedostatkom javí ako oveľa spoľahlivejší zdroj. Za hlavný prínos Bžochovho príspevku možno pokladať nielen analýzy diel žánrovo alebo motívicky autobiografických, poznačených skúsenosťou s antisemitizmom a šoa, ale aj uhol pohľadu na daný problém: namiesto identity autorov sa sústreďuje na identitu diela. Ako sám formuluje: „židovskú identitu‘ môžeme konštatovať v prípade tých literárnych textov, ktoré hodnotíme ako ego-dokumenty a v ktorých sa autori vedome prihlasujú k židovskej identite v zmysle svojej kultúrnej, umeleckej, občianskej, náboženskej, etnickej či autorskej totožnosti“ (55).

Príspevok Blanky Skoupovej sa sústreďuje na židovskú identitu v modernej dobe na území Českej republiky a jej vplyv na česko-židovskú literatúru. Tamás Berkes ponúka prierez diskurzov na základe odbornej literatúry spracovávajúcej kultúrno-historické premeny tzv. „židovskej otázky“,

ktorá bola publikovaná po roku 1989. Milan Žitný skúma slovenskú a českú recepciu diel Franza Kafku, ktorú môžeme definovať ako reťazec omeškaní alebo ako zdanlivo zacyklenú postupnosť zasekávania sa, pohýnania a rýchleho spádu. Tento segment recepcie sa dá vnímať aj ako vzorka, na ktorej možno sledovať meniace sa trendy dejín československej kultúrnej politiky. Príspevok Doroty Krawczyńskiej *A holokauszt (és következményei) a lengyel irodalomban* (Holokaust /a jeho následky/ v poľskej literatúre) odhaľuje vplyv šoa na naratívnu identitu, mapuje rôzne podoby naratívov holokaustu (ktoré problematizujú aj vzťah skutočnosti a fikcie) a ich hlavné motívy a témy.

Druhá časť zborníka sa zameriava na výskum konkrétnych tvorcov, ktorí sú židovského pôvodu a/alebo sa v ich tvorbe vyskytujú židovské motívy či spoločenské témy. Tieto analýzy zväčša sledujú stopy sebadefinície v naratívoch o identite, autoreflexívnych poznámok, spoločensko-historických otázok židovstva, či už vo fiktívnych, alebo aj v priznane autobiografických textoch.

Hneď na začiatku druhej časti zborníka Judit Görözdí tému identity analyzuje v celej jej komplexnosti a zložitosti. Skúma vývoj či zmeny identity v zrkadle autobiografických textov dvoch autorov, Erzsi Szenes a Bélu Szabóa, ktorých nespája iba lokalita Michalovce, ale aj dvojité menšinové identity, židovská a maďarská. Štúdia môže slúžiť ako východisko pre doposiaľ vedecky nespracovaný okruh tvorby židovsko-maďarských autorov a autoriek v Československu a na Slovensku. Autorské naratívy o identite stavia Görözdí do vzájomného vzťahu aj do dobového kontextu a spoločenského diskurzu dvoch menšinových identít, a umožňuje nám tak v konkrétnych prípadoch sledovať otázky a odpovede na výzvy danej doby. Už v 30. rokoch 20. storočia možno pozorovať zväčšujúce sa rozdiely vo vzťahu týchto dvoch autorských osobností k vlastnej identite: kým u poetky Erzsi Szenes zohráva vzťah k židovskej identite čoraz väčšiu úlohu a je silne ovplyvnená sionizmom, u Bélu Szabóa prevláda politická identita socialistu.

Gejza Vámoš, autor maďarsko-židovského pôvodu, sa v porovnaní s týmito dvoma autormi vydal na odlišnú cestu – nie iba preto, že tvoril po slovensky, ale aj pre svojský vzťah k identite. V portréte z pera Dagmar Kročárovej môžeme cez analýzu vyhrotených tém jeho próz sledovať Vámošov rozporuplný, niekedy priam rebelský vzťah nielen k židovstvu, ale aj k západnej kultúre. Tento rozpor je najväčšmi badateľný pri konflikte náboženského a vedeckého svetonázoru, napríklad v románe *Atómy boha*, kde dominuje motív nevydareného stvorenia. Vámošove diela začali znovu vychádzať po roku 1989 (*Polčlovek a iné prózy*, 2016), no dodnes patrí medzi takmer zabudnutých spisovateľov.

Gabriela Magová sa zaoberá tvorbou Leopolda Laholu, ktorého recepcia je podobne problematická ako Vámošova: „aj jeho dielo zo slovenskej kultúry už viackrát vymazali“ (147). Magová sa obsérnejšie zaoberá recepciou zbierky próz napísaných v rokoch 1949 – 1956 *Posledná vec*, ktorej modelové prózy (ako ich nazýva Vladimír Petřík) sa podľa autorky dajú pokladať za najosobitejší estetický výkon tohto obdobia v slovenskej próze: „Literárna história občas vidí Laholu ako niekoho, kto stojí mimo okruhu slovenskej prózy, a je skôr bližší snahám českej, poľskej či talianskej literatúry. (...) je bez pochyb, že jeho umenie v rámci slovenskej literatúry nemá príbuzných. Mohli by sme povedať, že Laholove diela sa nachádzajú akosi na margu slovenskej prózy.“ (154)

Z perspektívy naratívnej identity skúma Tímea Turi maďarského spisovateľa Ernőa Szépa a jeho román *Emberszag* (Pach človečiny) z roku 1945, v ktorom spracováva židovskú apokalypsu počas vojny a svoju skúsenosť s pracovnými tábormi a nútenými prácami. Turi sa sústreďuje na šoa ako na zlom v autorovom živote a jeho román číta v komparácii s románom Imreho Kertésza *Bezsudovosť*. Trpko ironické narážky autora, o ktorom je známe, že sa po roku 1945 predstavoval slovami „Bol som Ernő Szép“, dostávajú prostredníctvom týchto referencií na osobnú i kolektívnu traumu plastický rozmer.

Obzvlášť zaujímavý je z hľadiska spoločen-

ských identít a ideológií príspevok Magdolny Balogh, v ktorom sa zaoberá mimo Poľska takmer neznámym autorom Aleksandrom Watom. Čítanie jeho diela cez autobiografiu, identitu a sebareflexiu odкрýva útržkovitú tvorbu zrodenú pod ťarchou nepretržitého ohrozenia a prenasledovania fašistickým aj komunistickým režimom.

Sledujúc naratívne identity spisovateľov spomínaných v druhej časti zborníka sa črtá rôznorodosť vzťahu k vlastným identitám a odlišnosť odpovedí na dobové výzvy na sebadefiníciu. Načrtnuté autorské portréty môžeme vnímať v kontexte dobových myšlienkových prúdov a spoločenských ideológií ako sekularizácia, asimilácia, antisemitizmus, sionizmus, komunizmus a i., ktoré sa môžu meniť v priebehu života autora, ale aj existovať paralelne, resp. v pluralite. Pluralita sa v prípade diskutovaných autorov objavuje aj v ich viacjazyčnosti a multikultúrnosti. Prekračovanie hraníc ideológií, kultúr a jazykov sa objavuje aj oveľa konkrétnejšie. V prípade (e)migrácie Szenes, Wata, Laholu, Vámoša bolo prekračovanie hraníc vynútené zmenami politického kurzu, ktoré vyústilo do otvoreného prenasledovania.

Celkovo možno konštatovať, že takmer každý príspevok sa sústreďuje na mapovanie naratívnej identity a sebareprezentácie daného autora. Štúdie sa nezaobierajú problémom definovateľnosti židovskej literatúry, pre ktorý zborník vedome nechce ponúknuť definitívne a celistvé riešenie. Také niečo sa zrejme ani nedá očakávať od konferenčného zborníka, ktorého dynamická heterogenita sa zjednocuje v dostatočne flexibilnom pojme (židovskej) identity. Tá však, ako vidíme, môže mať rôzne podoby – ba čo viac, prelína sa s inými identitami. Otázkou ostáva, či sa vôbec dajú vymedziť hranice židovskej literatúry. Presnejšie, či sa dajú vymedziť prechody kultúrneho priestoru medzi pólmi židovskej a nežidovskej literatúry a či je potrebná presná typológia alebo kategoriálny aparát na vytvorenie špeciálnej metodiky výskumu diel daného okruhu. Adam Bžoch ponúka iný prístup: „Nie v smere škatulkovania identít, ale v smere identity diel. Otázka (...) sa

nemusí vzťahovať iba na identitu človeka, ale tiež na identitu literatúry.“ (55)

Nepochybnou zásluhou konferenčného zborníka je, že okrem odpovedí ponúka aj nové otázky, ktoré posúvajú literárnovedný výskum k samotným dielam. Hermeneutická analýza týchto diel, skúmanie ich vzťahu k (židovskej) kultúre (v súvislostiach inter-

textuality či interkulturality) pomocou komparatistických prístupov či dejín motívov, alebo z pohľadu antropologicko-sociologického zasadenia textov (stopy multikulturality, liminality, marginality, kultúrnej pamäti atď.) by mohli tvoriť východisko pre štúdie tretej, pomyselnej časti zborníka.

PÁL SZÁZ

CSEHY ZOLTÁN: Szodoma és környéke. Homoszocialitás, barátságretorika és queer irányulások a magyar költészetben

Pozsony: Kalligram, 2014. 840 s. ISBN 978-80-8101-754-4

Tretia monografia Zoltána Csehyho *Szodoma és környéke. Homoszocialitás, barátságretorika és queer irányulások a magyar költészetben* (Sodoma a okolie. Homosocialita, rétorika priateľstva a queer v maďarskej poézii), ktorá rovnako ako predchádzajúce dve vyšla vo vydavateľstve Kalligram, je so svojimi 840 stranami nielen skutočne impozantným zväzkom, ale zvolenou tematikou zároveň vyplňa doterajší vzduchoprázdny priestor vo výskume maďarskej literatúry. Dá sa povedať, že skúmanie toho, ako sa queer prejavuje v maďarskej poézii, bolo doposiaľ značne marginálne, pričom tento smer výskumu v medzinárodnom kontexte už nepatrí medzi nové trendy, o čom preukázateľne svedčí aj množstvo odbornej literatúry z uvedenej oblasti v angličtine. Naznačené okolnosti majú za dôsledok fakt, že maďarský bádateľ – okrem toho, že sa maximálne opiera o výsledky medzinárodných výskumov – je nútený vykonať aj všetky základné práce okolo skúmanej tematiky. Aj týmto sa dá vysvetliť pomerne dlhá úvodná kapitola knihy, ktorá na jednej strane slúži ako užitočný prehľad pojmov, na druhej strane je výborným teoretickým zhrnutím. Ako sám autor zdôrazňuje, jeho kniha nie je len o homosexuálnej poézii (pokiaľ niečo také vôbec existuje), ale skúma objavovanie sa homosexuality, resp. homosociality a rétoriky priateľstva v maďarskej poetickej tradícii.

V prehľadovej časti o vývoji pojmov, resp. interpretačných rámcov sa už črtajú teoretic-

ké predikcie autora. Viackrát zdôrazňuje, že namiesto homosexuality by sme mali hovoriť – v množnom čísle – o homosexualitách, nakoľko tematický výskyt homosexualít je určovaný aj diachronicky sa meniacimi kultúrnymi formami. Možno konštatovať, že Csehyho prístup nie je v žiadnom prípade esencialistický. Z toho vyplýva, že queerové momenty tak, ako ich vo svojej knihe sleduje, sa nedajú stotožniť s homosexualitou, sú to skôr určité formy subverzívnych prejavov, prostredníctvom ktorých vystupujú na povrch konflikty medzi sexuálnymi túžbami, príťažlivosťou, resp. medzi biologickým pohľadom a rodom.

Náročnosť projektu zvyšuje nielen nejasnosť určitých pojmov, ale aj fakt, že korpus, na ktorom by sa dala spomínaná problematika skúmať, nie je jednoznačne vymedzený. V maďarskom jazyku doteraz neboli vydané reprezentatívne antológie homosexuálnej, resp. queerovej literatúry, hoci v literárnej tradícii existujú isté kľúčové texty. Podľa autora má maďarská poézia a priori maskulínny charakter, pričom sa už v starej maďarskej literatúre nachádzajú viaceré texty, ktoré sa svojím spôsobom problematikou rodu zaoberajú. Kniha má teda dvojité úlohu: na jednej strane sa snaží o bližšie určenie korpusu – od vzniku maďarskej literatúry po súčasnosť –, ktorý by sa dal z kontextu v podtitule spomínaných pojmov zapojiť do relevantného dialógu. Na druhej strane sa snaží aj o realizáciu vyššie spomínaného dialógu a v sú-